

Наталя Дегтярьова

СЕМАНТИКА НОРМАТИВНОСТІ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТУ 'КУЛЬТУРА' (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО, ПОЛЬСЬКОГО ТА АНГЛІЙСЬКОГО МАС-МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ)

У статті запропоновано розгляд семантики нормативності як характеристики концепту культура, зроблено спробу порівняти способи актуалізації цієї семантики в мас-медійних дискурсах української, польської та англійської мов. Автор виділяє чотири основні семантичні аспекти в структурі концепту 'культура', що формують смисли нормативності / ненормативності.

Ключові слова: концепт, семантичний аспект, мас-медійний дискурс.

Питання про способи моделювання структур знань, вивчення принципів і механізмів передачі знань за допомогою мови, виявлення особливостей категоризації в різних мовних картинах світу розглядають у когнітивному напрямі лінгвістики. Більшість учених, які працюють над розв'язанням зазначених питань оперують терміном *концепт*, розуміючи його як оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мови та мовної картини світу, що відображена в людській психіці [7, с. 91].

На сьогоднішній день досліджено значну кількість концептів різних за своєю ментальною сутністю, обсягом та способами реалізації в мові. Серед них, зокрема, такі філософські значимі концепти, як: 'воля' [1], 'любовь', 'счастье' [2], 'память' [8], 'Бог' [10], 'здоров'я' [11] та ін. З огляду на те, що мовна картина світу є етноспецифічною, тобто віддзеркалює особливості світогляду носіїв певної мови, більшість концептів є культурно зумовленими, у мовознавстві закріпився для їх позначення термін «культурні концепти». Незважаючи на висвітлення широкого кола концептів культури, зокрема в таких ґрунтовних роботах, як [13], [9], [5] тощо, сам концепт 'культура' та його семантичні складники залишилися поза увагою лінгвістів, що й зумовило актуальність запропонованої розвідки.

На основі того, що концепт 'культура' є важливим компонентом суспільного буття людей, а оперативне відображення суспільних процесів знаходить мовне вираження в текстах ЗМІ, звертаємось у нашому аналізі до контекстів мас-медійного дискурсу. Отже, мета нашої розвідки полягає у виявленні ознаки 'нормативність' концепту 'культура', який функціонує в ЗМІ української, польської та англійської мов, вивченні засобів вербалізації семантики нормативності.

Матеріалом дослідження слугувала вибірка контекстів мас-медійного дискурсу з таких газет і журналів як «Дзеркало тижня» (ДТ), «Кримська світлиця» (КС), «Українська правда» (УП), «День» (Д), «Голос України» (ГУ), «Україна молода» (УМ), «Dziennik» (Dz), «Rzeczpospolita» (Rz), «Polityka» (P), «Wprost» (W), «Gazeta Wyborcza» (GW), «The Guardian» (G), «The Observer» (Ob), «The Times» (T), «The Independent» (Ind) за період з 2000 до 2009 рр.

Об'єктом вивчення є концепт 'культура', що функціонує в різних контекстах мас-медійного дискурсу, а предметом – актуалізація семантики нормативності / ненормативності в концепті 'культура', а також засоби вираження цієї семантики в мас-медійних текстах української, польської та англійської мов.

У сучасному світі культура є регулятором співжиття людей у соціумі, описуючи певний набір шаблонів поведінки, законів, за якими дії людини кваліфіковано як «культурні» або «некультурні». Розуміння культури як системи норм не є новим, його обговорюють науковці різних галузей: філософії, правознавства, релігієзнавства, соціології, психології, політології, культурології та інших гуманітарних наук.

З лінгвістичного погляду концепт 'культура' актуалізований у мові ЗМІ в лексемах (укр.) *культура*, (пол.) *kultura*, (анг.) *culture*. Спираючись на дані, отримані в результаті вивчення тлумачення цих лексем в лексикографічних джерелах трьох мов, а також спеціалізованих словниках, зокрема з філософії, культурології, психології тощо, виявлено, що семантична ознака 'нормативність' є однією зі стрижневих ознак, які входять до змісту концепту 'культура'.

Як зазначає О. С. Кубрякова, концептуальний аналіз становить «пошук тих спільних концептів, які підведені під один знак і зумовлюють існування знаку як відомої когнітивної структури» [8, с. 372]. Вивчення та опис концепту здійснюють за допомогою різних методик, зокрема, в концепті

виділяють шари [13], підконцепти [12], семантичні ролі [3]. На думку В. З. Дем'янкова, називаючи певне явище концептом, лінгвіст ставить перед собою завдання реконструювати смисл цього явища для конкретної духовної культури, досліджуючи синтактику, семантику і прагматику мовлення про поняття, які реалізують концепт [4, с. 28].

Як компонент нормативної системи концепт 'культура' має певні особливості мовної реалізації для мас-медійного дискурсу кожної з досліджуваних мов. Синтагматичні особливості лексем *kultura*, *kultura*, *culture* виявляються в семантичних ознаках і відтінках ознак. Зіставлення реалізації ознак концепту 'культура' в різних мовах дасть змогу реконструювати ментальну організацію та місце цього концепту у світогляді різних етносів. У дослідженні зосередимо увагу на мовних виявах семантики нормативності, яка виступає домінантною ознакою для ряду інших контекстуально зумовлених, периферійних ознак.

З огляду на складність і багаторівневість концепту 'культура', під час інтерпретації смислів, які він породжує в ЗМІ, ми виокремлюємо в ньому семантичні аспекти (СА), тобто такі ділянки смислу, в яких підкреслено домінує одна з ознак при більш слабкій позиції інших семантичних ознак (СО). Семантичні аспекти уточнені через семантичні розділи (СР), наявні в них.

Під час інтерпретації тексту ЗМІ відбувається зіставлення концептуальних сутностей автора й адресата тексту, а сам текст розглядають як результат когнітивно-мовленнєвої взаємодії комуні кантів, опосередкований лінгвокогнітивними структурами [14, с. 62–63]. Отже, слід урахувати комунікативну спрямованість публіцистичного тексту. Відповідно до комунікативних контекстів українського, польського та британського мас-медійних дискурсів, в яких реалізовано ознаку 'нормативність', виділяємо такі семантичні аспекти концепту 'культура':

1. СА «норма – спільнота людей» охоплює смисли, в яких мова йде про норми поведінки, сформовані для певного кола людей і загальноприйняті в ньому. У таких контекстах СО 'нормативність' виражено з більшим або меншим ступенем експліцитності. У синтаксичному плані переважають зв'язки Adj + культура, культура + N_(род. в.), в англійській мові аналогом останнього є culture + of +N, де компоненти Adj і N, контекстуально звужують обсяг концепту 'культура'. Семантику нормативності диференційовано й уточнено через прагматичні зв'язки лексем *kultura*, *kultura*, *culture* з мас-медійним контекстом. У результаті диференціації виділяємо набір семантичних відтінків: 'соціальна група', 'територія проживання', 'вік', 'сфера діяльності', 'стереотипи та переконання', відповідно до яких виділяємо такі семантичні розділи:

1.1. СР, в якому увагу привернуто до семантики культури як сукупності норм поведінки, сформованих в групі людей, які обмежені територією проживання, напр.: *сільська культура*, *city's culture*, *поліська культура*, *kultura Ameryki Łacińskiej* тощо. З огляду на те, що семантику нормативності закладено в саму лексему *kultura*, контекст конкретизує цю семантику, прив'язуючи до певного факту дійсності. Напр., знання читача про культуру Пакистану може бути доволі обмеженими, але автор не апелює до всього комплексу знань про норми поведінки в цій країні, а лише звертає увагу на певні вияви й деталі: *A w kulturze Pakistanu, o której pisałem, honor ma absolutnie kluczowe znaczenie. Jest to przy tym pojęcie szalenie męskie* (Р 29.04.2000). Концепт 'культура' виступає в ролі контейнера, в якому містяться норми й правила, канони, характерні для життя людей на певній території. Окрім СО 'територія проживання', у контексті виявляється СО 'етнічна належність', але в більш слабкій позиції.

Автор може давати оцінку описуваному ним явищу, яку реалізовано в предикатах різної семантичної сутності: *The city's culture, therefore, is irreverent, non-deferential and cuttingly incisive, yet also sentimental and humane* (G 26.06.2007). У прагматичному плані засвідчено негативне ставлення автора до явища *city's culture*, що змальовано як втрату індивідуальності людьми, які живуть у містах.

1.2. У наступному СР увагу реципієнтів звернено до семантики норм поведінки, які сформовані в групі людей, обмежених віковим показником, напр.: *молодіжна культура*, *культура дітей*, а також указано на додаткову СО 'сфера діяльності', напр.: *Важливою є підтримка українського книговидання, молодіжної культури* (КС 12.05.2006). ... *the growth in student numbers and the attendant youth culture and clubbing, which have created a sense of life on the streets* (G 19.12.2000). Цей СР не знаходить частотної актуалізації в мас-медійному дискурсі і, як правило, позначений позитивною прагматичною оцінкою автора.

1.3. СР, у якому концепт 'культура' пов'язано з соціальною характеристикою й підкреслено семантику «формування норм, які мають цінність тільки для окремих соціальних груп населення», напр.: *job culture*, *white working-class culture*, *fan culture*, *gang culture*. Найбільш відкритим для

функціонування такого зразка номінативних зв'язків виявився британський мас-медійний дискурс, напр.: *When the prime minister is looking for the central theme ... he reaches for the bottle and declares war on «yob culture»* (G 19.12.2000). На відміну від попереднього СР, цей приклад демонструє негативне явище «yob culture» – норми поведінки, закріплені серед неосвіченої молоді, хуліганів, адже за лексикографічними даними *yob* (також *yobbo*) – «a rude, noisy, and sometimes violent young man» [16, с. 1918].

Британський мас-медійний дискурс відрізняється особливою частотністю оказіоналізмів з лексемою *culture*, які штучно створив автор статті для привернення уваги читачів до певної суспільної проблеми, напр.: ... *white working-class culture is of little value and therefore not really worth recognising or protecting* (G 9.05.2007). *White working-class culture* протиставлено імпліцитно *black working-class culture*, наголошено на перебільшеній увазі владних структур до проблем праці серед афроамериканців. Акцентування уваги на темі «культура» у висловлюваннях відбувається за рахунок предиката, який посилює образність, метафоризує зв'язок, напр.: *This moronic circus has all but killed fan culture* (G 11.07.2007). ... *fight against gang culture* (G 12.04.2007).

1.4. До четвертого СР зараховуємо семантику «норми поведінки в групі людей, які сформовані сферою діяльності»: *корпоративна культура, політична культура, business culture* тощо. Такі номінативні одиниці дають можливість коротко і змістовно окреслити правила, канони, традиції, які є обов'язковими для певного роду діяльності людини. Висловлювання з такого зразка одиницями, як правило, позбавлене емоційного забарвлення, напр.: *Kultura korporacyjną P&G nowy szef Kolastyny przesiąkał przez 12 lat* (Rz 22.07.2008). Прагматичною може бути оцінка в ракурсі «сформованість / несформованість». *While he is understood to have felt the business culture in Sage was not quite as mature as it should have been within a FTSE 100 company* (G 28.04.2007).

1.5. У британських медіа денотативний потенціал імені *culture* є значно розширеним. Виявлено номінативні одиниці, які позначають явище існування в певних суспільних колах усталених канонів поведінки. Номінація таких канонів відбувається по-різному, але у всіх випадках механізм номінації ґрунтується на смислоутворювальній ознаці, як то: «місце, де відбуваються події, важливі для цієї групи», напр.: ... *some look for a sense of self-worth in an adversarial street culture* (G 20.12.2000). *Street culture* є евфемізмом для позначення проституції, тобто «поведінка, тип діяльності, характерний для певних груп населення». У ролі СО може виступати позначення знаряддя, яким оперує певна група під час виконання дій у конкретній ситуації, напр.: ... *why children as young as 12 are becoming involved in gun culture* (G 27.02.2007). Утворення таких авторських оказіоналізмів відбувається за аналогією. Його спричинює існування негативних явищ в британському суспільстві й потреба гостро та іронічно висловити суспільну думку в ЗМІ.

2. СА «норма – сформовані навички» виявився найбільш гнучким в аналізованих мовах. Ознака 'нормативність' у контекстах ЗМІ відсилає до ідеї культури як найвищого рівня розвиненості навичок певного виду діяльності. На основі СО, указаних у словнику: *culture* – «development of the intellect through training or education» і «enlightenment resulting from such training or education» [15] можна сказати, що в сучасних мас-медійних дискурсах трьох досліджуваних мов ці ознаки об'єднано й значно розширено, напр.: *Її [молоді] насамперед треба допомогти ... оволодіти культурою демократичного мислення. Бо це є культура діалогу. Культура розуміння Іншого. Культура цивілізованого співжиття нарешті* (Д 6.02.2007). У синтаксичному плані номінативна одиниця *культура* + N_(род. в.) складається із двох частин, де лексема *культура* позначає «сформовані навички», а N_(род. в.) – вид діяльності, це, як правило, віддієслівний іменник, напр.: *культура спілкування, культура винопиття, kultura jazdy, kultura współzycia. Культура нумтя, а точніше безкультурність, прищеплюються малечі мало не з перших днів життя* (ГУ 18.01.2008). ... *co zagraża spokojowi społecznemu i kulturze kompromisu, bez której demokracja nie może przetrwać* (D 19.04.2008). *Культура* формує прагматичне співвіднесення з правильністю певного виду діяльності.

У британських ЗМІ концепт *culture* може містити семантику, протилежну нормативності, тобто 'ненормативність'. У прикладі *Drinking culture can be attacked by education but if this does not resolve it* (G 21.03.2007) мова не йде про сформовані навички вживання алкоголю в допустимій кількості, але про надмірне вживання, що позначено семантикою 'не норма'. Якщо ж порівняємо прагматичний потенціал номінативних одиниць *культура нумтя* і *drinking culture*, то з'ясуємо, що першу одиницю супроводжує позитивна оцінка змісту висловлювання. Вона вжита з предикатами, які позначають процес становлення, розбудови: *формувати, розвивати* та ін. *Drinking culture* має негативну семантику і вступає в синтагматичний зв'язок з предикатами руйнівної дії.

3. У третьому СА «**норма – стереотип**» лексеми *культура*, *kultura*, *culture* передають семантику сформованих навичок, які переродилися з часом на правила поведінки, тобто в контекстах ЗМІ розкрито зміст: «ситуація, в якій загальноприйнятими є певні канони, правила і стереотипи». Найбільшої диференціації зазначена семантика набуває в польських і особливо в британських ЗМІ. Набір ознак, за якими виділено цей аспект: 'норми поведінки', 'норми устрою', 'традиції'.

Розглянемо номінативну одиницю української мови *побутова культура*. У словнику з культури зазначено, що *побутова культура* – «налагоджений побут повсякденного життя людини, зокрема задоволення потреб у їжі, одязі, житлі, профілактиці хвороб, лікуванні, а також оволодіння людиною духовними скарбами, творами мистецтва; спілкування; відпочинок; розваги» [6, с. 173]. У контекстах ЗМІ це поняття трансформоване з абстрактного в конкретне, воно *висвітлює певні сторони суспільного життя: ... ми програємо завдяки нашому «ненав'язливому сервісу» і, відповідно, нашій низькій побутовій культурі. Давайте неупереджено поглянемо, які наші готелі, який там рівень обслуговування і які неспівмірні ціни за цей готельний сервіс. А які наші дороги (особливо в глибинці), скільки сміття на цих дорогах, на вулицях міст і сіл, зрештою, які наші громадські туалети. Про бездомних собак і котів на вулицях мовчу* (Д 8.08.2008). Відповідно до контексту *побутова культура* та її підкреслено низький рівень, несформованість конкретизується в готельному сервісі, стані доріг тощо. На шкалі нормативності подібний стан розцінено як «не норму».

У польських текстах оперують лексемою *kultura* для позначення певної ситуації, за якої в суспільстві вироблені правила й канони поведінки, а також стереотипи сприйняття. *Czy wielokulturowość, kultura wielojęzyczności, która niezbyt udala się w Polsce, osłabia język narodowy, czy odwrotnie – wzmacnia go?* (Р 15.01.2000) – ситуація, за якої в країні функціонує декілька мов.

Виокремлення типу світогляду відбувається в ситуації, за якої в суспільстві сформовано певні норми, канони мислення і сприйняття дійсності, наприклад: *To prymitywizm społeczny, że kobieta boi się poinformować pracodawcę o ciąży. Samczą kulturę należy zmieniać na nową – kulturę wrażliwych* (Dz 27.12.2007). *Samcza kultura* є певною ситуацією, за якої у сфері праці переважають чоловіки, утворюючи, на думку автора статті, *культуру самців*. Додатковими семантичними відтінками тут є, зокрема такі: 'група чоловіків', 'норми поведінки', 'підлегла позиція жінки', 'кар'єрний зріст', 'соціальна роль жінки-матері'. У британських медіа проблему гендерних утисків теж актуалізовано в концепті *culture: Tories ... never to empower women, and never to challenge the masculine cultures that sponsor crimes against women* (G 13.11.2007). *Culture* при цьому корелює з негативною авторською оцінкою.

Отже, ми зафіксували частотні поєднання лексем *culture*, *kultura* і *культура* з іменниками, що позначають абстрактні явища або мають семантику процесуальності. Велика частина з них утворена за аналогією, напр.: *culture of borrowing*, *culture of volunteerism*, *culture of sexism*, *culture of scepticism*, *kultura wielojęzyczności*, *культура добродійності* тощо.

Лексема *culture* є продуктивною для утворення ситуативних висловлювань з семантикою «те, що стало входити у звичку», напр.: *This abundance of food has helped to foster a "throw away" food culture* (G 5.11.2007). Ситуація, за якої маючи вдосталь різноманітних продуктів харчування, викидати їжу на сміття стає суспільною нормою. Такі приклади демонструють прагматичний зв'язок з економічною сферою. *Research reveals that the student loans system is encouraging an alarming culture of borrowing* (G 20.12.2000). *culture of being 'all things to all people'* (Ob 9.12.2001). *Culture of borrowing* репрезентує явище грошових позик в банку для задоволення своїх споживацьких амбіцій. Лексема *alarming* виражає негативну авторську оцінку.

4. Можна виділити ще один СА, у якому відтінками ознак є 'матеріальні надбання', 'духовні надбання', 'знання', 'сфера існування' тощо, тобто *culture* – «patterns, traits, and products considered with respect to a particular category, such as a field, subject, or mode of expression» [16]. Отже, четвертим СА є аспект «**норма – взірці суспільних продуктів, надбань**», ознаки якого виявлено в усіх трьох аналізованих мас-медійних дискурсах, напр.: *Це місто ... вважається одним із найбільших центрів світової оперної культури* (Д 8.08.2007). *Sape Town's jazz culture is famous for producing the likes of Dollar Brand ...* (G 23.12.2000). У наведених прикладах на імпліцитному рівні адресат передає інформацію про культуру як конгломерат цінностей у певній сфері життєдіяльності. Роль реципієнта полягає в тому, щоб зіставити своє уявлення про взірці та канони, притаманні тій чи тій сфері.

Отже, проведене дослідження текстової репрезентації лексем *культура*, *kultura*, *culture* засвідчило, що семантика нормативності концепту 'культура' в українському, польському та британському мас-медійних дискурсах репрезентована через чотири СА: «нормативність – спільнота людей», «норма – сформовані навички», «норма – стереотип», «норма – взірці суспільних продуктів, надбань». Було встановлено, що перший з аспектів охоплює декілька семантичних розділів, через які

уточнено ознаки і семантичні відтінки концепту 'культура'. Урахування прагматичних та семантико-синтаксичних особливостей досліджуваного концепту дало змогу говорити про значні відмінності в його актуалізації в мас-медійних дискурсах різних мов, зокрема такі, як існування в британських ЗМІ номінативних одиниць, в основу утворення яких покладено ознаку 'місце перебування групи людей' або 'артефакт, яким користується група людей' тощо. Прагматично в українському та польському мас-медійних дискурсах концепт 'культура' співвідноситься з позитивними комунікативними ситуаціями, тоді як у британських ЗМІ *culture* може мати негативну семантику й негативне прагматичне значення всього висловлювання з лексемою *culture*. Перспективним, на наш погляд, буде вивчення мовних засобів вираження семантики «вихованість, освіченість» концепту 'культура' в мас-медійному дискурсі української, польської, англійської та німецької мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая / пер. с англ. А. Д. Шмелева / . – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телесомных концептов “любовь” и “счастье” (русско-английские параллели) / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
3. Демьянков В. З. Семантические роли и образы языка / В. З. Демьянков // Язык о языке. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 193–270.
4. Демьянков В. З. “Концепт” в философии языка и когнитивной лингвистике / В. З. Демьянков // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования : сб. науч. трудов. – М. – Калуга : “Эйдос”, 2007. – С. 26–33.
5. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
6. Корінний Н. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури / Н. М. Корінний, В. Ф. Шевченко. – К. : Україна, 2003. – 384 с.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 245 с.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знания о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
9. Логический анализ языка: Культурные концепты / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – 204 с.
10. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія / Петро Мацьків. – К. – Дрогобич : Коло, 2007. – 330 с.
11. Радзівська Т. В. Здоров'я в світлі людини: цінність vs ресурс (на матеріалі української художньої прози) / Т. В. Радзівська // Мова. Людина. Світ. : До 70-річчя професора М. П. Кочергана. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 163–169.
12. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : дис... канд. філол. наук : 10.02.15 / Старко Василь Федорович. – Луцьк, 2004. – 250 с.
13. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
14. Чернышева Т. В. Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России / Т. В. Чернышева. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 296 с.
15. AHDEL – The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition copyright. – USA : Houghton Mifflin Company, 2000. Electronic resource. – Режим доступа : <http://dictionary.reference.com/browse/culture>.
16. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow : Peason Education Limited, 2005. – 1949 p.

Natalia Degtiarova

Semantics of normativity as a characteristics of the concept Culture (on the basis of Ukrainian, Polish and English media discourse)

The article deals with studying the semantic feature 'norm' in the concept of culture. The attempt to compare the means of actualizing this norm semantics in the Ukrainian, Polish and British media discourses is made. Four basic semantic aspects of the concept Culture with the semantic of normalization/ non-normalization in the concept structure are investigated.

Key words: concept, semantic aspect, media discourse.